

14. Özbek Anlatılarından“Bilge Kız” Masalının Sembolik Bağlamda Çözümlemesi¹

Fatih EGE²

APA: Ege, F. (2025). Özbek Anlatılarından“Bilge Kız” Masalının Sembolik Bağlamda Çözümlemesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (46), 205-215. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.15717340>

Öz

Anonim halk edebiyatında atalar kültürünün izlerini taşıyan anlatılar, tarihin yorumlanmasına katkı sunmaktadır. Halk edebiyatının anlatı türlerinden biri olan masallar; kahramanın yola çıkışı, yolda karşılaştığı engellere gösterdiği davranış kalıplarını ve sergilediği tutumları okuyucuya aktarır. Masallar, insanlığın hayatta karşılaşılabileceği zorlukları, nihai ödüle giden yolların eşiklerini, semboller ve olağanüstü etmenler ile okuyucuya sunarken eş zamanlı olarak iyi, kötü ayrımını da gözler önüne serer. Kolektif bir birikimin değerleri ile yoğrulan masallar, halkın yaşantısını sunabileceği gibi olağanüstülükleri kapsayan olayları da işleyebilir. Anlatılan olayların ardında yer alan mananın kavranması, masalların yalnızca çocukları rahatlatma ve uykuya hazırlama işlevine yaramadığını da ortaya çıkarmaktadır. Masalın fonksiyonları arasında yer alan “uykuya yönelim” çocuklara dinlerken düşünmeyi ve hayal kurmayı da öğretir. Bu sebeple masallar salt olağanüstülük olarak değerlendirilmemeli, ataların birikimlerine dikkat çeken öğeler olarak da ele alınmalıdır. Sözlü geleneğin ürünü olarak toplumsal mirasa katkı sunan masallar, iyilik ve kötülüğe dair ayrımı toplumdan kesitlerle, olağanüstülüklerle okuyucuya aktarır. Tarihi, kültürel, sosyal ve ahlaki olguları satırlarına gizleyen masal metinleri, sözlü anlatı ürünleri olarak milletlerin kimliğini de oluşturmaktadır. Türk kültürünün evrensel bilgi havuzuna sunduğu katkı bahsi geçen birikimden kaynaklanmaktadır. Türk topluluklarından biri olan Özbek halkı da kolektif bir birikimde köklü bir masal geleneğine sahiptir. Bu nedenle çalışmamızda yer alan “Bilge Kız” masalının hem Türk kültürünü hem de Türk topluluklarından Özbeklerin sembolik değer ve iletilerini taşıması bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Metinde yer alan semboller analiz edilirken Jung’un Arketip Teorisi ve Campbell’in kahramanın yolculuk aşamalarını ele aldığı teorilerden faydalanılmaya çalışılmıştır. Uygulanan yöntem neticesinde masalın sembolik değerleri tespit edildiği gibi aynı zamanda içine doğduğu toplumu bize tanıtan değer yargıları da ortaya çıkarılmıştır. Jung’un teorisinde yer alan arketipler belirtilmiş olup, metnin Campbell’in kahramanın yolculuk kahbına uyan ve uymayan noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Oran: %13

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 09.05.2025-**Kabul Tarihi:** 22.06.2025-**Yayın Tarihi:** 23.06.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.15717340>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assist. Prof., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Science and Arts, Department of Turkish Language and Literature (Tekirdağ, Türkiye) **e-posta:** fege@nku.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-1986-6165> **ROR ID:** <https://ror.org/0iaomk874> **ISNI:** 0000 0004 0369 8053, **Crossref Funder ID:** 501100019863

Keywords: Halk Edebiyatı, Masal, Arketip, Özbek Masalları, Bilge Kız

Analysis of the “Wise Girl” Tale from Uzbek Narratives in Symbolic Context³

Abstract

Narratives bearing the traces of the ancestor cult in anonymous folk literature contribute to the interpretation of history. Fairy tales, one of the narrative genres of folk literature, convey to the reader the hero's journey, the behavior patterns and attitudes she displays towards the obstacles she encounters on the way. Fairy tales present the reader with the difficulties that human beings may encounter in life, the thresholds of the paths leading to the ultimate reward, through symbols and extraordinary factors, while simultaneously revealing the distinction between good and evil. Tales, which are shaped by the values of a collective accumulation, can present the life of the people as well as deal with events that include extraordinary events. Understanding the meaning behind the events told reveals that fairy tales do not only serve to relax children and prepare them for sleep. “Orientation to sleep,” which is among the functions of fairy tales, also teaches children to think and dream while listening. For this reason, fairy tales should not be evaluated solely as extraordinary things, but should also be considered as elements that draw attention to the accumulation of ancestors. Fairy tales, which contribute to the social heritage as a product of oral tradition, convey the distinction between good and evil to the reader through sections of society and extraordinary events. Fairy tale texts, which conceal historical, cultural, social and moral facts in their lines, also constitute the identity of nations as products of oral narrative. The contribution of Turkish culture to the universal knowledge pool stems from the aforementioned accumulation. The Uzbek people, one of the Turkish communities, also have a deep-rooted fairy tale tradition in their collective heritage. For this reason, the aim of our study is to examine the tale of the “Wise Girl” in terms of carrying both Turkish culture and the symbolic values and messages of the Uzbeks, one of the Turkish communities. While analyzing the symbols in the text, an attempt was made to benefit from Jung's Archetype Theory and Campbell's theories on the stages of the hero's journey. As a result of the applied method, the symbolic values of the tale were determined and at the same time, the value judgments that introduce us to the society in which it was born were revealed. The archetypes in Jung's theory are stated, and the points in the text that fit and do not fit Campbell's hero's journey pattern are tried to be determined.

Keywords: Folk Literature, Fairy Tale, Archetype, Uzbek Tales, Wise Girl

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin / Rate: %13

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 09.05.2025-**Acceptance Date:** 22.06.2025-

Publication Date: 23.06.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.15717340>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Eğitici yönü ile toplumsal birikimlerini kültürel değerler doğrultusunda okuyucuya sunan masallar, sözlü anlatı geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamaktadır. “*Masallar, anlatıldıkları yörelerin insanların dünyaya bakış açısını, inanışlarını ve hayallerini yansıtır*” (Artun, 2018: 141). Yansıtılan hayaller, fantastik öğelerin gerçek yaşam ile bağlarını ders verici nitelikte metinlerde işler. Masalların kültürel bir birikime katkı sunduğu gerçeği, didaktik öğeler ile bütünleşir. Tekerleme ile başlayan masallar; halkın yaşam biçimini, sosyal çevresini, tarihi ve ahlaki yönünü karakterler doğrultusunda aktaran kültürel bir mirastır. Geçmiş değer yargılarını gelecek kuşak ile birleştirerek halka kılavuzluk eden masallar, evrensel mesajları neticesinde her çağda yankı uyandırmaktadır. Ortak belleğe dair olay ve olguları konu edinerek hazırlanan fantastik kurgularla derlenen masallar, kültürü aktarıcı ve taşıyıcı bir rolle çocukları eğitmeyi ve halkı düşündürmeyi amaçlar. “*Masalların bir diğer özelliği bir toplumu toplum yapan ortak değerlerin aktarılmasına ve paylaşılmasına zemin hazırlamasıdır*” (Güleç, 2017: 15). Ait olduğu toplumun değer yargılarını bünyesinde taşıyarak o topluma ait sembollerini bünyesinde barındırarak kültürel kodların çözümlemesinde öncü niteliktedir.

Her yaş grubu tarafından dinlenebilecek olan masallar, aktardığı değer yargıları ile okuyucuyu bünyesine çeker. Masal okuyucuları okudukları metinde kendi yaşamından bir parça bulabilir. Olağanüstü olgularla bezenen anlatılar, toplumun temel taşlarını ve kültürel kodlarının çözümlemesini okuyucuya bırakır. “*Masallar insanın sadece sosyal ihtiyaçlarını değil psikolojik ihtiyaçlarını da karşılamanın bir aracıdır. Bilinçaltından çıkan psikolojik temelli simgeler, tüm insanlığa ait bilgilerin de bütünüdür*” (Sayar, 2023: 176). Bilinçdışının yansımalarını oluşturan aktarımlar, masalın ait olduğu toplumun kodlarını çözmede etkindir. Bireyin ruhsal gelişimine katkıda bulunan anonim halk edebiyatı ürünleri, kimlik gelişimine de katkı sunarlar. Bu nedenle masallar yalnızca eğlence ve uyku amaçlı değerlendirilmemelidir. Duygusal ve zihinsel gelişim sürecine fayda sağlayarak bireyin metinlerde kendini bulmasına, kendini gerçekleştirme de öncü olmaktadır. Bireyin bastırdığı arzular, dürtüler semboller yolu ile dışavurumu oluşturarak anlatılarda karşımıza çıkabilmektedir. Okuyucu, okuduğu masallar ve karakterler sayesinde benzer durumları yaşayarak sınavlar yolunda karşılaştığı eşikler, gölgeler ile nasıl mücadele edebileceğini de öğrenmektedir. Kolektif bir birikimde ise birey, okuduğu karakterler aracılığıyla ataları ile özdeşim kurabilmektedir. Duygusal denge ve kimlik gelişiminde yer alan anlatılar, doğru ve yanlış ayrımına, sosyal iletişim becerilerinin güçlenmesine katkıda bulunur. Yoğun bir aktarımın aksine öz metinler ile de düşünceler okuyucuya aşılanabilmektedir. “*Varoluşsal bir ikilemi kısaca ve açıkça ifade etmek masalların özelliğidir. Daha karmaşık bir konu çocuğun aklını karıştırabilecekken bu şekilde çocuğun problemi en temel haliyle ele alması sağlanır*” (Bettelheim, 2019: 14). Ele alınan temel problemler ve bu problemler karşısında gösterilen çabalar bireyin nihai ödüle ulaşmasında basamak niteliğindedir. Geçilen eşikler, karşılaşılan engeller sonucunda iyiliğin üstünlüğü okuyucuyu harekete geçirmektedir. Birey, okuduğu metinde hem kendini hem de yaşadığı toplumun izlerini bulmakta ve atalarını tanıma fırsatına sahip olmaktadır.

Kültürel bir birikimde, milli şuurun devamlılığını amaçlayan anlatılar, ataların izlerini ve atalara ait değer yargılarını yeniden kurgular. “*Atalar kültü, ölen ataların ruhlarının yaşadığına, aile bireylerini koruduğuna ve onların dünyadaki yaşamını etkilediğine inanılan bir inanç sistemidir. Bu inanç, eski Türk inanç sistemlerinde önemli bir yer tutar ve kurban, dua, mezar ziyaretleri gibi ritüeller ile yaşatılır*” (Ögel, 1993: 206). Halkın sürdürdüğü bu eylemler, kültürel kodlara ve milli bir mirasa sahip çıkmada sorumluluk niteliğinde karşımıza çıkar.

Sözlü kültür birikiminin eğitici ve kültürel kodlarını farklı uluslar ile özdeşleştiren masallar, mitik

sembol ve imgelere de dikkat çeker. Türk mitolojisinin sembollerinden de faydalanarak oluşan Özbek masalları, kültürel kodlarla harmanlanarak ortak değerleri taşır. "*Çocuklara toplum olma bilincini ve evrensel değerleri öğreten sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünleri olarak değerler eğitimi açısından öne çıkan sözlü edebiyat ürünleridir*" (Kaplan ve Peker, 2022: 438). Köylerde, meydanlarda, ev veyahut özel günlerde sözlü bir gelenek olarak aktarılan masallar, milli bir mirasın canlı kalmasını sağlar. Masalda yer alan karakterler tipik özellikler taşıyarak bilge, genç ve hükümdar olarak da karşımıza çıkabilir. Çocuklar, verilen tipik karakterler ile kendi dünyalarını bağdaştırabilmektedir. Ele alınan karakterler, toplumun değer yargılarının dışavurumunu da oluşturmaktadır. Masallar bu bağlamda eğitici rol dışında estetik değer yargılarını da üstlenmektedir.

Özbek masallarının ortaya çıkışında Sovyetler Birliği'nin kuruluşu çalışmaların ana hatlarının çizildiği dönemdir. Bölgeye giden kişiler çalışmalar ile bağlantılı olarak karşımıza çıkar. Rus işgali altında kalan Türklerin yaşayışı, gelenek ve göreneği, coğrafyası ve daha birçok etken politikalarda kullanılmıştır. Orta Asya'da yaşam süren Türk boyları halk anlatılarının çıkışında öncü olmuştur. "Özbek Halk Ertakları" adlı yayın, bünyesinde barındırdığı masalları derleyerek en kapsamlı inceleme olarak nitelendirilir. Özbek masallarının temel olarak incelendiği bir diğer yayın ise Razzakov tarafından 1965 yılında "Özbek Sözlü Yaratılışında Hiciv ve Mizah" olarak kaleme alınmıştır. Eser yayınlarının dışında "Özbek Tili ve Adabiyatı" dergisinde de masallar derlenmiştir. Türkiye'de ise bu çalışmalar Saim Sakaoğlu tarafından ele alınmış ve halk bilgisi ürünleri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Özbek anlatı geleneğinin oluşmasında ise göçebe kültür önemli rol oynamıştır. İnsani değerler, masallarda Türk kültürü unsurları ile birleştirilerek aktarılmıştır (Fedakâr, 2011: 3-51).

Türk halk edebiyatında sözlü anlatı geleneklerini Orta Asya kültürü ile birleştirerek inceleyen Selami Fedakâr, Özbek masallarının tarihini ele almıştır. Masalların sembolik anlatım tarzı dâhilinde karakter tiplerini, Özbek tarihinde geçmiş ve gelecek arası kültürel mirasın taşıyıcı köprüsünü oluşturmaktadır. Fedakâr'ın Özbek tarihini ele alan "Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar" yayınında masallar konularına göre: dini, gerçekçi, aptal dev masalları, zincirlemeli masallar, sihir, fıkra ve şakalar, hayvan masalları olarak ayrılmaktadır. Çalışmamızda Fedakâr'ın gerçekçi masallar kategorisinde yer alan "Bilge Kız" masalı C. Gustav Jung'un arketipsel sembolizm teorisi bağlamında incelenerek aynı zamanda Campbell'in kahraman kalıbı içerisinde tasnif edilecektir.

Kuramsal Çerçeve

Türk halk edebiyatında yer alan kolektif birikim kavramı, eserlerde bireyin bilinç dışında yatan duygular neticesinde çözümlenebilmektedir. Bireyin arzuları, istekleri ve bu istekler doğrultusunda gösterdiği eylemler psikoanalitik kuramın incelemeleri arasında yer almaktadır. Psikoanalitik kuram gerek bireyin benliğini gerekse bireyin toplum içindeki yerini incelemektedir. "*Bu kuram ve yöntemin en önemli temsilcileri ise, Sigmund Freud, Carl G. Jung ve onların takipçileridir*" (Oğuz, 2017: 78). Freud'un ele aldığı psikoanalitik kuramda birey, bilinçaltındaki dürtü ve arzularla bir mahzeni temsil etmektedir. Bu mahzende gerçekleştirilemeyen eylemler, bireyi dil sürçmelerinde veya rüyalarında ele vermektedir. Bastırılan duygu ve arzular, bilinçaltından gün yüzüne çıkmakta ve çeşitli hastalıkları da beraberinde getirebilmektedir.

Bireysel arzu ve korkuların temel alındığı bu ekolde bilinç, bilinçaltı ve bilinçdışı kavramları incelenmektedir. Bu ekole ek olarak Freud, yapısal kişilik modelini ise "id, ego ve süpereo" olmak üzere üç farklı modele ayırmış, zihnin bireyin yaşamı ile eş değer olarak nasıl çalıştığını incelemiştir. "*Freud İd'in 'haz ilkesi' olarak bilinen bir şeye dayandığını iddia eder. Yani id, sonuçlarını dikkate almadan*

belli bir anda nasıl iyi hissedecekse onu ister” (Kleinman, 2022: 30). İd’in dürtülerini kontrol edemeyen birey, arzularını gerçekleştirme adına süperegonun kontrolünü yitirir. Toplumsal gerekliliği vurgulayan, gelenek ve göreneklerin taşıyıcısı olan süperego kontrol mekanizmasıdır. Bireyin arzularına engel olan süperegoyu dengeleyici rol ise egoya aittir. Ego, kişisel arzu ve toplum arasındaki dengeyi esas almaktadır. Dengenin kurulamaması, toplumun egemenliği ya da bireye ait arzusun kontrol edilememesi hastalıklara sebep olmaktadır. Freud, bireyi ve bireyin toplum ile olan ilişkisini esas alırken Freud’un öğrencisi olan Jung; kuramı farklı yönleri ile değerlendirmektedir.

Jung’a göre birey kolektif bir birikimin inşasında öncüdür. Birey, ata mirası ile yoğrulmakta bu mirasın değer yargılarıyla beslenmektedir. Bireyi, arzu ve dürtüleri ile esas alan Freud’un aksine Jung, insanlığı milli bir mirasın içerisinde değerlendirerek psişenin son kavramını bulmuştur. Freud, rüyaları bireyin gizlediği arzuların yansıması olarak değerlendirirken öğrencisi ise bu rüyaları atalardan bir iz olarak nitelendirmektedir. Ortak değerler bütünü olan kolektif bilinç dışı kavramını esas alan Jung, yaşanan değerlerin geçmişten geleceğe bu rüyalar ve eylemler sonucunda aktarıldığını savunmuştur. “*Kolektif bilinçdışının en doğrudan görünümü, arketiplerin ilk imajları olarak rüyalar, zihnin olağandışı durumları ya da psikolojik fantezilerdir*” (Fordham, 2019: 31). Arketip kavramı Jung’a göre ilk tiplerin oluşumunu oluşturmaktadır. Var olan ilk tipler mitik döneme ait değerleri ve ataların özelliklerini yansıtmaktadır. Halk anlatılarının yorumlanmasında, gelenek ve göreneğin kodlarının çözümlemesinde Jung, arketip kavramının gerekliliğini de vurgulamış ve anlatıları bu yöntemler dahilinde çözümlemiştir. Psikoanalitik kuramda savunulan farklı düşünceler ve teoriler anlatıların çözümlemesinde etken olmuş Freud ve Jung dışında Campbell de psikolojiye farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kahraman benliğinin yanı sıra hayatının her alanında engellerle karşılaşmış ve bu engelleri geçerek nihai ödüle ulaşmıştır. Halk anlatıları farklı araştırmacıların yorumlamaları ile değerlendirilmiştir. Çalışmamızda Fedakâr’ın “Bilge Kız” masalında yer alan semboller ve bilinç dışında yer alan kolektif birikime ait miraslar yukarıda bahsettiğimiz psikoanalitik kuram dâhilinde incelenecektir.

Bilge Kız (Dânâ Kız) Masalına Ait Epizotlar

1. Kadim zamanda yaşayan padişah halka “Tatlıdan daha tatlı nedir? Acıdan daha acı nedir? diye iki soru sorarak kırk gün süre tanır.
2. Soruyu bilemeyen kılıçtan geçireceğini söyleyen padişah, halkın farklı yerlere göç etmesine sebep olmuştur.
3. Memlekette fakir bir yaşlı adam kızı ile yaşıyorken kız babasına sorunun cevabını “Tatlıdan daha tatlı cocuktur, acıdan daha acı ölümdür” olarak vermiştir.
4. Yaşlı adam padişaha giderek sorunun cevabını kızı tarafından verdiğini söylemiş ve padişahı hayran bırakmıştır.
5. Padişah, kızı sınamak adına “Öküzden bir yavru doğurtmasını söyleyin” emrini vermiş ve birkaç gün sonra doğurtup doğurtmadığını öğrenmelerini istemiştir.
6. Kız babasının doğurmak için hamama gittiğini söylediğinde padişahın adamları erkek adamın doğuramayacağını söylemiştir.
7. Kahkahaların ardından kız: “Öküz doğurur da erkek adam doğurmaz mı?” diyerek karşılık vermiştir.
8. Padişah kızın cevabı ile bilgeliğini takdir etmiş, kırk gün ve kırk gece düğün yaparak kız ile evlenmiştir.

9. Padişah bir gün ava çıktığında kız, kapının önünde iki koyun çobanının kavga ettiğini görmüş ve gebe koyunlarından birinin doğum yaptığını diğerinin ise koynunun dibine yattığını belirtmiştir.

10. Padişah eve geri döndüğünde hanımın dışarı çıkmasına sinirlenerek babasının evine gitmesini söylemiş fakat kız öncesinde ziyafet vererek gitmeyi teklif etmiştir.

11. Ziyafette padişahı sarhoş ederek sızdıran kız, padişahı gölgelikli bir arabaya yatırmış ve arabacı ile pazarda dolaşmışlardır.

12. Padişah durumu sorduğunda kız: "İstediğimi alıp babamın evine git demiştiniz, sizi istediğim için sizi aldım ve babamın evine gidiyorum" demiş.

13. Padişah bu bilgeliğe tekrar hayran kalarak yaşamına devam etmiş (Fedakâr, 2011: 466-467).

Masalda verilen kahraman yaşlı adamın kızı olarak karşımıza çıkar. Anadolu ve dünya masalının genelinde görülen padişah ve halkı sorular ile sına "Bilge Kız" masalında da görülmektedir. İncelediğimiz masalda yer alan maceraya çağrı kısmını padişahın sorusu oluşturmaktadır. Yaşlı adamın kızı, maceraya çağrı aşamasında padişahın sorusuna cevap vererek sınavlar yoluna atılmıştır. Otorite ve iktidar sahibi olarak görülen padişah, halkı düşündürmeyi amaçlamaktadır. Halkın maceraya çağrılmasını reddeden kesim çözümü göç etmekte bulmuştur. Çünkü "*Çağruların reddi macerayı olumsuzla çevirir*" (Campbell, 2017: 61). Olumsuzla çevrilen çağrılar neticesinde nihai ödüle ulaşım da söz konusu değildir. Halk anlatılarında sıklıkla karşımıza çıkan sayılardan biri de "kırk" sayısıdır. Padişahın sorduğu soruya istediği cevabı kırk gün süre ile istemesi bilinç dışında sembolik değerlere çağrışım yapar. Yaşamın tamamlayıcısı ve bereketi olarak karşımıza çıkan sayı, metnin sonunda da kırk gün, kırk gece düğün olarak okuyucuya sunulmaktadır. Masalın başında sınavlar yolunun sembolü olarak karşımıza çıkan kırk sayısı, metnin sonunda nihai ödülün simgesi olarak görülür. Günlük hayatta ve deyimlerde sıklıkla kullanılan kırk sayısının dini değeri de mevcuttur. Deyim olarak bir işin zorluğunu "kırk fırın ekmek yemek gerek" olarak ele alan sayı, dini anlamda değerlendirildiğinde pek çok konuya vurgu yapmaktadır. "*Hazreti Muhammed'in adının başında ve ortasında bulunan mim harfinin sayısal değeri 40'tır*" (Schimmell, 2022: 241). Kısacası kırk sayısı hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemler için formel bir sayı olarak karşımıza farklı anlatılar içerisinde çıkmaktadır. Padişahın sorduğu soruya doğru cevabın verilememesi ise ceza ile karşılık bulmuştur. Halkın memleketten göç etmesine sebep olan etmen otoriteye karşı oluşan korkudur. "*Kılıçlar kraliyet gücü, askeri kuvvet ve onur simgeleridir*" (Wilkinson, 2019: 225). Kraliyet gücüne ait mahcubiyet ise halkı göçe sürüklemiştir. Padişah, halka acı ve tatlı kavramını kullanarak yönelttiği soruda hayatın özüne de dikkat çekmiştir. Yaşam, iyilik ve kötülüğün dengesi ile sürmektedir. Jung'a göre bireyin kötücül unsurları olarak tanımlanan gölge arketipi yaşamın tezatlığına vurgu niteliğindedir. Yaşam, suretin ardındaki manayı görmenin sınavlar yolunu oluşturmaktadır. Gölge olarak nitelendirilen bireyin benliğinde veyahut çevresinde yer alan kötücül etmenler, sınavlar yolunda karşılaşılan engeller bütünüdür. "*Gölge, kaçınılmaz bir olgudur ve insan o olmaksızın bütünleşemez*" (Fordham, 2019: 65). Sorulan soruda yer alan tatlı ve acı kavramları da sembolik olarak yaşama yapılan bir göndermedir. Halkın soruya cevap vermeyişi maceranın reddi olarak da tanımlanabilir.

Yaşlı adamın kızı soruya cevap vererek kahraman arketipi olduğunu okuyucu/dinleyiciye hissettirir. Soruya cevap vererek maceraya çağrı aşamasını kabul eden kız, sınavlar yoluna adım atmıştır. Hakikat olarak değerlendirilen ve topraktan gelip toprağa geri dönme inancı olarak nitelendirilen "ölüm" terimi, acı olarak ele alınmıştır. Acı burada somut bir gerçeklikten ziyade soyut bir kavram olarak değerlendirilir. Hayatın döngüsünde ölüm de doğum kadar doğal bir gerçektir. Birey, yaşamın döngüsünde suretin varlığına aldanarak hakikati es geçmektedir. Hakikatin unutulması ve yok sayılması

manın kavranmasını da geciktirmekte ve öze ulaşımı engellemektedir. Döngüyü fark eden ve bilincin uyanışını gerçekleştiren kahraman, padişahın sorusuna babası aracılığıyla cevap vermiştir. Böylelikle “Bilge Kız” masalda soruya cevap vererek anlatının da başkişisi olmuştur. Halk anlatılarında olayların gelişimi kahraman merkezlidir. Mitik dönemden bu yana anlatılagelen metinlerinde kahramanın gelişimi, olayların değişimini ve ilerlemesini sağlamaktadır. Kahramanın maceraya çağrı aşamasının kabulü ile padişah, kızı sınavlar yoluna tabii tutar.

Campbell’a göre yolculuk sonsuz bir döngüdür. Kahraman macerayı kabul ettiği takdirde engellerle karşılaşacak, eşikleri geçecek ve bu engellerin kabulü sonucunda nihai ödüle ulaşacaktır. “*Sınav motifinin altında kahramanlar; güç, zekâ, cesaret sınamalarının yanı sıra güvenilirlik, sabır, dayanıklılık, adalet, sorumluluk duygusu, kararlılık, azim, doğruluk, dürüstlük, merhamet, beceri, sadakat, irade, itaat, sözüne bağlılık gibi sınamalardan da geçer*” (Kılıç, 2023: 938). Bilge Kız’ın isminde yer alan “Bilge” sıfatıkahramanın soruları cevaplayabilecek düzeyde olduğunun habercisi niteliğindedir. Padişah ise bu bilgeliği sınamaya devam ederek kızın kararlılığını ve sabrını denemektedir. Bilge Kız’ın sınavlar yolunu padişahın soruları oluşturmaktadır. Padişahı yaşamın özüne dair cevabı ile etkileyen kahramanın bir diğer sınavı ise öküzün doğumu ile ilgilidir. Padişah da Bilge Kız da öküzün doğuramayacağını bilmektedir fakat asıl mesele kıvrak zekâ ile bu soruya nasıl cevap verileceğidir.

Öküz, ele alınan masalda karşımıza çıkan bir başka sembolik değerdir. “*Hristiyanlar için İsa’nın koşum hayvanıken Budistler ak öküzü tefekküre dayalı bilgelik simgesi olarak görür*” (Wilkinson, 2019: 54). Metinde padişah bilgelik ile öküzü bağdaştırmış, sorunun cevabının bilinmesinin de bilgelige ulaşacak bir eşik olduğuna dikkat çekmiştir. Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir değer arz eden öküz, bilgeliği temsil etmesinin yanı sıra göçebe kimlik ve hayvancılık alanlarında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bilgelik öküzün sembolik yorumunu oluştururken Türk halkı öküzü çeşitli anlamlar da yüklemiştir. Öküz, bolluk ve bereketle de ilişkilendirilmiştir. Türk halk edebiyatı ve klasik edebiyatta üzerinde durulan “öküz” sembolü ise “Sarı Öküz” ve “Kızıl Öküz” olarak çözümlenmektedir. Araştırmacılar sarı ve kızıl öküz üzerine farklı değerlendirmelerde bulunarak sembollerini farklı değer yargıları ile yorumlamıştır. Örneğin “*Arifoğlu adındaki bir âşık, sarı öküzün birinci kat yerde bulunduğunu ve orada küzün karnına girdiğini ve öküzün damarlarının çokluğunu görünce şaşırıp kaldığını söyler*” (Akman, 2012: 13). Öküz; bolluk, bereket ve dengeyi simgelediği gibi renkler ile birleşiminde ise araştırmacıların öznel yorumlarına sebep olmuştur. Masalda ele alınan öküz kavramı ise padişah için güç sembolüdür. Öküzün eril olmasından kaynaklı dişil bir gücü simgeleyemeyeceği kızı yöneltlen soru olmuş, kızın bu soruya babası üzerinden cevap vermesi ise karşı tarafın takdirini kazanmıştır. Padişahın adamlarının kızın cevabına alay ile karşılık vermesi sonucunda “Bilge” sıfatını hak eden kahraman, bilgi ile karşı tarafı alt etmeyi başarmıştır.

Yaşamın özü ve cehaletin reddi bilgi ile mümkündür. Görünen kısım suretin tesiri altındadır. Padişahın adamları da bu surete aldanmış denilebilir. Kahramanın özü bilmesi ve o öze dair bilgiye ulaşma arzusu, gölgelerin ve cehaletin yitirilmesinde kazanan bir güç konumundadır. Sorulara verilen bilgece cevaplar, kahramanın sınavlar yolunu geçmesine vesile olmuş ve nihai ödüle ulaşmasını sağlamıştır. Nihai ödül masalda, padişah ile evlilik olmuştur. Jung’un ilk tip olarak değerlendirdiği arketiplere göre bu birleşim ise anima ve animus olarak değerlendirilir. Erkek psişesinde yer alan kadına dair özellikler animanın yansımaları oluştururken kadın psişesinde yer alan güç ve otorite simgeleri animusu tamamlar. “*Jung, kadın ve erkek imgelerini bu şekilde ayırırken, aslında insanın mevcut potansiyelinin tümünü kullanmadığını vurgulamak ister*” (Oğuz, 2010: 10). Eksik olan ve kullanılmayan potansiyeller anima ve animusun birleşimi sonucunda tamamlayıcı bir rolü üstlenir. Otoriter bir güç olarak erkeğin soyunun

devamında, animanın animus ile bütünleşmesi yaşamın gereği olarak değerlendirilir. Kadının erginlenme aşamasında sahip olduğu güç, animusun özelliklerini taşır. Kolektif süreçte anima ve animus atalara ait değer yargılarını tamamlamada soyun devamına katkı sağlamaktadır. Bilge kızın cevapları sonucunda padişahın dikkatini çekmesi anima ve animus birliğini sağlamıştır. Sınavlar yolu ve yaşamın döngüsü masalın bu sürecinde bitmemiş bilge kız, eşiklerden geçmeye ve sınanmaya devam etmiştir.

Padişahın yokluğunda dışarıya çıkıp koyun çobanları arasında var olan çatışmayı engellemeye çalışan kahraman, otorite ve gücün temsili olan padişahın karşıt bir tepki almıştır. Metinde ele alınan koyun sembolü sadece bir hayvan olarak değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda sembolik bir değeri olan koyun; “*Koyun uysallığı ve sürünün parçası olarak yönlendirilme gereğini temsil eder*” (Wilkinson, 2019: 55). Dişil olarak metinde aktarılan koyun, çoban ile uzlaşmazlığın parçası olmuştur. Bu uzlaşmazlığın çözüm odağı ise metnin kahramanında gizlidir. Padişah, söz hakkının varlığı ile izinsiz dışarı çıkan eşine öfkesini evden ayrılması ile göstermiştir. Masalın bu kısmında ailedeki otoritenin ve gücün erkek üzerinde olduğuna atıfta bulunulmuştur. Padişahın egemen olduğu bu dönemde ataerkil izler görülmekle birlikte güce karşı gösterilmeyen saygıya ceza ile karşılık verilmiştir. Bilge kız ise bilgisi ve engellere karşı gösterdiği çözüme odaklanma becerisi ile bir istekte bulunmuş, evden gitmeden önce bir ziyafet hazırlanmasını dilemiştir. Karşılaştığı zorlukları kararlılığı ve zekice düşünebilme yetisi ile aşan kahraman, bu sınavı da geçecek bir plan hazırlamaktadır. Ataerkil düzene karşı bir duruş sergileyen, kendi düşüncesine ve birey olarak benliğine değer veren kahraman, padişahın da sınavlar yolunu başarı ile geçmiştir.

Padişahın sağlıklı düşünebilmesini ve ona karşı gösterdiği direnci engelleme amacıyla kahraman, padişaha ziyafette içirerek onu bir yolculuğa çıkarır. Metnin bu kısmında ziyafette içirilen içeceklerin padişahı sarhoş etmesi, bilincin uyanışına bir engel olarak değerlendirilebilir. Otoriteye karşı gösterilen dirence ceza olarak kahramanı evden göndermeyi isteyen padişah, sınavlar yolunda beklediği bir yöntemle uyanışını gerçekleştirmiştir. Bilge kızın evden götürmek istediği şey maddi değerler değil yalnızca padişaktır. Padişaha alkol içirip aklını bulandırarak bir arabaya koymaları ve gezdirmeleri ise yaşamın özünün yalnızca bir eşya ve maddiyat ile değerlendirilemeyeceğine yapılan bir vurgu niteliğindedir. Padişahın, kahramanı sınavlar yoluna sokması ve bu sınavlar yolunda onu sınaması nihai ödüle ulaşmasını sağlamıştır. Kahraman nihai ödül olarak kazandığı anima-animus haricinde bilginin özüne de ulaşmıştır. Sorunlar karşısında gösterilen sabır, direnç ve çözüm karşısına çıkan tüm eşiklerden kararlı bir şekilde geçişine olanak tanımıştır. Masal, kahramanının padişaha karşı gösterdiği diğerlerinden farklı duruş ile de ele alınabilmektedir. Padişahın halka sorduğu soru karşısında halkın kaçması, çağrının reddedilişini oluştururken kahraman, her bir sınavda bilgisi ile eşiği geçmiştir. Ataerkil düzende otoritenin sarsılmasından kaynaklanan değişim sonucunda dahi padişaha ders veren kahraman, bilince dair uyanış sonucunda da asıl nihai ödüle ulaşmıştır. Ayrıca masalda sorunlardan kaçmadan yüzleşilmesi gerektiği vurgulanırken bilginin özüne ulaşmanın kolay olmadığına da dikkat çekilmiştir. Hakikat, sınavlar yolu neticesinde ulaşılan bir ödül niteliğindedir.

“Bilge Kız Masalı”nın Diğer Masallar ile Benzerlikleri

Kuramsal çerçevede belirttiğimiz üzere masallar kolektif birikimin sembol değerlerini içermektedir. Özbek masalları da Türk kültür coğrafyasının bir ürünü olarak tüm Türk topluluklarının anlatılarında yer alan benzerlikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bahsi geçen toplulukların ortak birikimini yansıtan başlıca eserlerden biri olan Dede Korkut anlatıları bu durumun en belirgin örneklerini içermektedir. “Bilge Kız” masalında olduğu gibi Dede Korkut anlatılarından birisi olan “Dirse Han oğlu Boğaç Han” anlatısında da kadın kahraman ve onun bilgelik serüveni yer almaktadır. Bu bağlamda bilgelik kavramı

esas alındığında incelediğimiz masalın birçok farklı varyant ve versiyonu hem Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyalarda hem de Anadolu sahasının içerisinde farklı isimler ile kendini göstermektedir. Bu masallardan biri Kars yöresi masalı olarak karşımıza çıkan “Tuz Kadar Sevgi” masalıdır (Arslan, 2000: 440). Babalarının kızlarına kendisini ne kadar sevdiklerini sorması ile başlayan masal, çalışmamızda incelediğimiz “Bilge Kız” masalı ile sorulara verilen akılcı cevaplar düzleminde benzerlik göstermektedir. Nitekim metnin sonunda babasını tuz kadar sevdiğini söyleyen kız haklı çıkmış, babası onun bilgece cevabının değerini geç de olsa anlamıştır.

Naki Tezel’in Türk Masalları adlı eserinde yer alan “Kırkinci Oda” masalı yine yukarıda sıraladığımız gelişmekte olan bilincin aklını nasıl kullanması gerektiğine örnek davranış kalıpları içeren diğer bir masal olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıçaslan, 2019: 65). “Kırkinci Oda” masalında adı geçen “Bilge Kız” kurtarılması gereken zor durumdaki bir kadını temsil etmektedir. Bu durum ise bilgelik kavramının önemine ve değerine işaret eder. Aşkın bir değer olarak işlenen bilgelik olgusu incelediğimiz Özbek masalı ile benzerlik göstermektedir. Son olarak sıraladığımız farklı isimlerdeki masallardan anlaşılacağı üzere akıl, bilgi ve bilgelik gibi kavramlar Türk dünyası masal metinlerinde kolektif bilinç dışının ortak öğeleri konumundadır.

Sonuç

Evrensel bir anlatı türü olarak farklı okumalarla değerlendirilen masallar, zamanın getirilerine ve gelişmelerine uygun olarak şekillenmektedir. Var olan değerleri geçmişten geleceğe aktaran ve üreten konumunda yer alan bir aracı olarak karşımıza çıkan masallar, okuyucunun kahramanlarla özdeşleşmesini sağlayarak ve ruhu eğiterek beslemektedir. Yüzyıllardan beri anlatılan masallarda yer alan fantastik dünya kurgusu, ataların izleri ile bütünleşerek gerçeğin kurgu ile harmanlanmasını sağlamakta ve okuyucuya ders vermeyi de amaçlamaktadır. Masallar bu bağlamda incelendiğinde geçmiş ve geleceğin arasında yenilenen ve gelişen tek bir tanımı olmayan anonim ürünlerdir. Var olan anonim ürünler ise sözlü kültürün devamlılığını sağlamaktadır.

Makalede ele alınan “Bilge Kız” gerçekçi masal niteliğinde karşımıza çıkarak günümüz yaşantısından değer yargılarını da okuyucuya sunmaktadır. Metinde karşıt kavramlar gölge arketipi ışığında çarpıştırılarak dramatik ilerleyiş sağlanmış görünmektedir. İncelediğimiz metinde; bilgelik ile cahillik, korkaklık ile cesaret ve aptallık ile zekâ gibi zıt kavramlar kadın kahraman üzerinden işlenmiş görünmektedir. Temel öğretisi aklın doğru kullanımı ile sorunların üstesinden gelinebileceği olan masal metni bu bağlamda hem Jung’un teorisine hem de Campbell’in aşamalarına uyum göstermektedir. Anlatıda hem sayılar hem de hayvan sembolleri kolektif bilinç dışının izlerini taşır. Bunun yanı sıra iktidar figürü padişah ve ona meydan okuyabilen kadın kahraman üzerinden karakterler oluşturulduğu da söylenebilir. Bahsi geçen karakterlerin ışığında ise zamanaşımına uğramayacak değerler dizgesi okuyucuya aktarılarak metnin temel işlevini yerine getirmektedir.

“Bilge Kız” masalında tespit ettiğimiz sembol değerler aynı zamanda Türk anlatı geleneğinin etkilediği birçok toplulukta farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya coğrafyasından Anadolu’ya farklı varyant ve versiyonlarla karşımıza çıkan masalarda bilgelik kavramı incelediğimiz metinle benzer özellikler göstermektedir. Çalışmamızın son kısmında bahsettiğimiz ve örnekler ile açıkladığımız bu durum kolektif birikim adına tespit ettiğimiz sembolik okumayı destekler niteliktedir.

Sonuç olarak söylenebilir ki Özbek Masallarından “Bilge Kız” masalı gelecek kuşaklarda yetişecek kadınlara yol gösterici niteliktedir. Çalışmamızda tespit ettiğimiz üzere anlatının içerisinde Türk

kültürünün evrensel bilgi havuzuna kattığı kendine özgü semboller mevcuttur. Ayrıca psikanalitik kuram çerçevesinde değerlendirildiğinde ise kolektif birikimin hayata karşı nasıl bir tutum içerisinde olmamız gerektiği kahraman arketipinin yolculuğu ile okuyucuya sunulmuştur.

Kaynakça

- Akman, E. (2012). Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde “Sarı/Kızıl Öküz” İnancı. *Türkiyat Mecmuası*, 22(1), 1-16.
- Arslan, M. A. (2000). *Kuzey Doğu Anadolu (Kars) Türk ve Kuzey Britanya Halk Edebiyatlarında Masallar (cilt 2)*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Artun, E. (2018). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri Edebiyat Tarihi/Metinler*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bettelheim, B. (2019). *Masalların Büyüsü*. (S. Elibal, Çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Fedakâr, S. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*. İzmir: Egetan Basım Yayın.
- Fordham, F. (2019). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. (A. Yalçiner, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Güleç, İ. (2017). *Anonim Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaplan, H. ve Peker, S. (2022). Kök Değeler Eğitimi Açısından Özbek Masalları. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 426-444.
- Kılıç, G. (2023). Özbek Masallarında Kahramanın Erginlenmesi. *Folklor Akademik Dergisi*, 6(2), 933-954.
- Kılıçaslan, E. (2019). *Naki Tezel’in “Türk Masalları” Adlı Kitabının Çocuk Edebiyatının Temel İlkeleri Bakımından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Kleinman, P. (2022). *Psiko 101*. (H. Kaplan, Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayın.
- Oğuz, A. (2010). ToniMorrison’ın Sevilen (Sevgili) Adlı Romanında Anima ve Animus İlk Örnekleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 7-13.
- Oğuz, Ö. M. (Ed.). (2017). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sayar, E. (2023). Masallarda Soyut Anlam Dünyasının Tespiti İçin Bir Metafor: “Kabuk”. *Motif Akademik Halkbilim Dergisi*, 16 (41), 174-185.
- Schimmel, A. (2022). *Sayıların Gizemi*. (M. Küpüşoğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Wilkinson, K. (2019). *Semboller ve İşaretler*. (S. Toksoy, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.